

Ulykker på havet

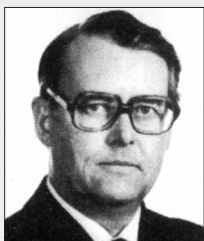
- livsviktig tema i hundrevis av år

Da Eilert Sundt og Ole Eger krysset spor

Av Mauritz Sundt Mortensen

- Kommer han pappa hjem i kveld, eller blir han? har til alle tider vært spørsmål fra kvinner og barn som stirrer ut i mørket gjennom stormen etter lyset fra båten.

Mauritz Sundt Mortensen, f. 1936, har vært på hvalbåt i Sydisen, journalist i Lofotposten, utenriks-journalist i Aftenposten, info-sjef i NAVF, pressekonsulent for Sjøforsvaret, major i UNIFIL, forsker i katastrofe-psykiatri. Pensjonist fra 2003. Bosatt i Bærum

Voldsomme ulykker med enorme tap av menneskeliv - særlig den ufattelige Lofotragedien 11. februar 1849, da 500 fiskere angivelig omkom i orkanen, gjorde spørsmålet aktuelt - også for lærde menn som stelte med gryende vitenskap. Teologen Eilert Sundt, Norges første sosiolog, foretok undersøkelser langs kysten helt opp til Finmark i 1863, for å sette seg grundig inn i fiskeriets natur og problemer. Ole Chr. Eger var fiskerilege i Lofoten i mer enn 20 år - lenger enn noen annen. Begge var brennende opptatt av folks liv og helse, inkludert ulykkene og deres årsaker. Hva kunne gjøres? Traff de hverandre

noengang? Kunne student Eger ha vært tilstede i Christiania, da Sundt fremla sine observasjoner og teorier? Eller kan de ha truffet hverandre i Vågan? Spørsmålet står åpent.

Mange ulykker

Sundt utviklet metoder til å studere samfunnet, ved detaljert observasjon og statistiske sammendrag av tall som han innhentet fra sogneprestene. Slik regnet han f. eks. ut at Norge hadde flere voldsomme dødsfall - ved ulykker, drap og selvmord - enn andre europeiske land, relativt sett. For hver million mennesker omkom årlig: i Frankrike (1846) 212, i Danmark (1845-49) 393, i Norge (1841-50) 712. Tallene var størst i Tromsø stift. Av gjennomsnittlig 224 voldsomme dødsfall skyldtes 199 - d.v.s. 89 prosent - drukning. Inkludert i tallene er åpenbart en del selvmord.

Om utviklingen fra 1826 til 1850, skriver Sundt: "I Christiania, Bergens og Thronhjems stift viser seg ingen forandring. I Christiansands stift derimot finde vi jevnt fra det ene tiår til det

Samfunnsforskeren Eilert Sundt (1817-75) - sosiologiens grunnlegger.

andet forandring til det bedre, men i Tromsø stift en forandring til det verre. Hvorledes kan det forklares?"

Fjellbønder til sjøs?

Sundt peker på økningen i fiskeriene - særlig Lofotfisket i 1840-50-årene - som endog lokket fjellbønder til det farefulle fiskeryrket. Men dette kan ikke forklare hele forskjellen. Sundt leter etter andre, mulige årsaker, og han tar for seg båttypene. Fra sitt barndoms Farsund er han fortrolig med den brede, sjøsterke, litt trege Listerbåten. I nord finner han den smekre, billedskjønne, hurtigseilende Nordlandsbåten. Og her finner han kimen til en årsaksforklaring. Dette fører til det berømte båtracet på Stavanger havn i 1864, hvor båtenes spesielle fortrinn trådte

klart frem. Nordlandsbåten ble ansett som en farlig båt i voldsomt vær, og særlig i hendene på vågale rormenn.

Under et kort opphold i England i 1862 fikk Sundt innblikk i den engelske redningstjenesten til sjøs - dvs. langs kysten - grunnlagt i 1824. Dette gir han en beskrivelse av, og anbefaler at noe tilsvarende opprettes i Norge, eventuelt i statlig regi. Men her gikk det tregt. Først mange år senere - faktisk 16 år etter hans død - ble Norsk Selskab til Skibbrudnes Redning opprettet som privat organisasjon i 1891, som en følge av Sundts langvarige forskning, ideer og forslag.

På Havet

Sundt som vandret landet på kryss og tvers gjennom nesten 20 år, hadde stor respekt for de levende og arbeidende mennesker som han møtte. Det fremgår klart av alle hans artikler og bøker (Christophersen, 1962, Mortensen, 1998, Stenseth, 2000). Sommeren 1863 dro han nordover til Troms og Finmark og fartet omkring der et par måneder. Besøket i de nordlige egne fikk tydeligvis en avgjørende betydning for hans syn på det norske folkeliv og dets historiske utvikling, skriver Christophersen. Etter sin reise delte Sundt sine erfaringer allerede samme høst og vinter, med tilhørere i Møllergaden Skolehus i Christiania, og sine lesere av Folkevennen, som han redigerte gjennom nesten ti år. I bladet for 1864, kan man lese flere beretninger om Sundts observasjoner, analyser og vurderinger, eksempelvis i stykket om

Den gamle fisker

“Det er dig, jeg mener, Hartvig Mikkelsen, raske gubbe! Jeg mindes dig så tidt. Vi vare på båd sammen fra Tromsø ind til Balsfjorden, i sommeren 1863; du gamle roede som skydskarl, og jeg unge var passager og gjæst hos fogeden på hans venge-båd.

Dig har jeg ofte i mundtlig fortælling nævnt som eksempel på, hvordan fiskermanden har det i disse egne, hvad arbeid der faller til for ham, hvad udholdenhed hans bedrift kræver, hvad indsigt og skjønnsomhed hans arbeide kan udvikle hos ham.

Da jeg talte med Hartvig, hadde han nylig fylt sit 68de år, og da var han nylig kommen tilbage til sit hjem i Tromsø fra en fisketour til Finmarken alt til Vardø, en tour på 21 uger og 3 dage. Men sin første Finmarks-tour gjorde han i året 1811, og siden den begyndelsen havde han fortsat indtil nu og gjort samme fart år efter år, som oftest alt til Vardø længst mod øst og stundom endog til Ruuse-Finmarken. Det blev ialt 54 gange!

Til Finmarken reises i april, da det såkaldte lodde-fiske forestår. Før den tid er Lofotfisket i februar og marts. Egnens fiskere søge først Lofoten og gå derfra til Finmarken, og så havde da også Hartvig gjort i hin lange årrække.

Men derfor mener jeg, jeg tør sige, at gamle Hartvig kjender hvert skjær og hvert fiske-me fra Lofot-odde i vest til Vardø i øst.

Jeg talte med Hartvig Mikkelsen om de mange båd-forlis der nord. Han var kommen til det samme resultat, som statistiske undersøgelser havde bragt mig, at det heller var blevet bedre i de senere tider, og han angav to årsager: Folk vise sig ikke så kjære efter sterk drik, og de have sine både bedre og større.

Selv havde han engang udfor Lofoten på en og samme dag truffet til at blive redningsmand for to bådmandskaber, som sat på hvælvet; en anden gang havde han været så heldig at få redde et bådlag utfor et av Finmarkens fiskevær. Det blev ialt 6 redningstilfælde; men jeg måtte ligesom hale dem ud av munden på ham. Det samlede tal af menneskeliv var 28.

Mest er det kanskje af den grund, at jeg så hyppig kommer dig ihu, min kjære Hartvig, at jeg i dig fik se et vakkert eksempel på, hvilken lykke og tilfredshet der kan hvile over et menneskeliv i din stand. Vel sagde du imod, da det

blev anført, hvad en mand der nord havde ment, at en fisker kunde vente at tjene år om andet en 2-300 spd.; men enkelte år havde du dog lidt over 200, og omendskjønt udbyttet til andre tider havde været under 100, så forstod jeg det dog så, at det var lykkedes dit arbeide at holde mangelen ude af dit hus. Jeg mindes, hvordan du sad med årene i timevis uden at trættes og kun holdt på dem de øieblikke du tørrede sveden af panden, og som din helbred og legemskraft ikke var knækket af de mange års anstrængelse, så var også dit sind så freidig og klart.” (fra Folkevennen, Bd. 13, 1864, s. 441-446, gjengitt i Sundt: På Havet, 1975, s. 180-183).

Ulykker i 1863

Basert på oppgaver fra sogneprestene og oppsynssjefen, utarbeidet Sundt statistiske oversikter over dødsfall ved ulykker, drap og selvmord, samt deres forløp og årsaker. Således skriver han for året 1863:

“Uberegnet nogle få fremmede, fra sydligere egne af landet, som fandt sin død udenfor Nordlandenes kyster, give de sammenlagte beretninger følgende hovedtal for Tromsø bispedømme for året 1863: Samtlige druknede: 230.

Dette var et tungt år. For at finde et lige så stort tal i noget tidligere år må jeg gå helt op til 1854, da var det 245.

Forholdet med kjønn og alder kan anføres således:

Mandfolk	198
Fruentimmer	29
Uden opplysning	<u>3</u>
	230”

Aldersmessig var det flest menn (53 av totalt 198) i gruppen 20-30 år og 30-40 år, med 37. Sundt går dypt inn i sitt materiale, og undersøker hvor mange av mennene som var gift og hvor mange farløse barn de etterlot seg. Men han trekker også frem enkelt-tilfeller, slik som:

“En fattig husmandsenke i Rødø hadde i flere år kummerligt forsørget sig og 6 børn, med en

betydelig hjelp af fattigkassen; så skulde hun en dag ud i en liden færing og hente sig noget risved langs strendene; en storm brød løs, og hun, som var alene, drev af og blev. Dermed blev en talrik børneflokk med en gang foreldreløse.”

Og videre:

“Også i år er det vemodigt at se, hvorledes forholdene her føre det med sig, at når en ulykke træffer et hus, så er det gjerne så overmåde voldsomt, idet flere af husets folk ere på båd sammen og gå samme fare imøde. Således 3 brødre på en gang med en fiskerbåd, hvormed de agtede sig til Lofoten og kuldseilede på Vestfjorden.”

Reddede

Men ikke alle omkom. Noen ble reddet. Sundt noterer at av de 123 ulykkestilfelle med tilsammen 227 omkomne, var det 85 båtforlis med 186 omkomne. I 49 av de 85 tilfelle, gikk båten ned med alle. I 36 andre gikk en av mannskapet tapt, mens resten ble reddet.

“Dessuden har jeg fået underretning om 36 både, som også forliste på samme måde (kuldseilede eller fylt og hvævedes osv), men hvor alle mand (117 i tallet) reddedes.”

Og videre:

“I opsynschefens nysnevnte opgave er omtalt og beskrevet ikke mindre enn 17 ublandede redningstilfælde fra Lofotfisket. 7 af disse indtraf på samme dag, nemlig 10de februar, for hvilken dag der ovenfor også er anført nogle ulykkestilfælde. Disse redningstilfælde er ikke berørt af præsternes indberetninger. Den del af præsternes opgaver er altså meget ufuldstendige. Noge af dem sige også selv, at de ikke have kunnet få rede på alle de kuldseilinger, som vare gåede af uden tab af menneskeliv.”

Det har naturligvis funnet sted mange forlis som aldri er blitt registrert.

Båtene

Når det gjaldt båtene, skriver Sundt:

“De 121 forliste både kan jeg opregne således

efter deres arter:

Fembøring	15
Ottring	21
Halvfemterømming	5
Firrømming	2
Halvfjerderømming	2
Trerømming	29
Halvtredierømming	2
Færing (kjæks)	14
Småbåde uden n. beskrevne	28
Jolle	3
	<u>121</u>

Forløp og årsaker

Sundt er opptatt av ulykkenes forløp og årsaker - både de som krevde menneskeliv og de som ikke gjorde det. Noen ulykker skjedde mens båten ikke hadde seil oppe, til og med mens den lå i havn i Lofoten. Andre skjedde ved grunnstøting, eller ved at båten ble knust av en brottsjø på havet. Om en ulykke som inntraff mens båten hadde seil oppe, forteller Sundt:

“Om en av hine både med seil oppe, berettes, at den, en god ottringsbåd med gode redskaber og forsvarlig ballast, med 4 flinke mand ombord, i åbent hav udenfor Vardø, kandrede på den måde, at den kom på langs på kammen af en strømsø, så at bådens læside svævede ligesom i luften og ingen understøttelse havde, medens søen tog ind under luvartsiden.”

Mange har undret seg over at den teologi-utdannede forskeren hadde kapasitet og interesse til å gå så dypt i detaljene på fag og problemer som egentlig lå fjernt fra hans opprinnelige studier.

Dramatisk redning

Noe innsikt i forløpet av en dramatisk ulykke kan man få ved å lese Sundts beskrivelse av en dramatisk redningsbragd: “Her må jeg få lov til

at fortælle om et mesterstykke af en 16 års gut ved navn Johan Vilhelm Brox af Bergs præstegjeld i Senjen. Det er kirkesangeren, som har indberettet det til biskoppen, på en tid, da der ingen præst var i kaldet. Johan var hovedsmand på båden, en trerumsbåd, og han havde 2 kammerater, den ene på 17 og den andre 22 år gammel. Det var 4de december 1863, at det hændte. De havde været ude på en fisketour og reiste nu indover. De havde seil oppe, men det var så stille, at de roede tillige. Hovedsmanden ser, at en liden rosse vil komme bagi seilet, og han råber til den af kammeraterne, som var halskarl, om at tage det ned; men ordren bliver noget sent utført, rossen slår i “bagen”, og øieblikkelig vælter båden. Men hovedsmanden kan svømme lidt, og han kommer først på hvælvet og hjælper først den ene af kammeraterne op, så den anden. Dette var i “hjembygden”, som det heder, mellem Bergs præstegård og Færøen, nærmere den sidste. “Nu drive de en tid, mens de stedse råbe om hjælp. Mørket begynder at indfinde sig, vinden driver dem længer og længer fra land, ingen hjælp kan ventes. Hovedsmanden foreslår da at se til at rette båden selv. De andre to ere længe imod, men tilsidst får han dem overtalt til at forsøge. (Man vil forstå, at de måtte fire sig ned i vandet igjen, fra hvælvet af, og de af dem, som ikke kunde svømme, måtte da holde sig fast i dette, medens de hjalp til at få det rettet.) Forsøget lykkedes, efter at hovedsmanden havde gjort vanterne løse, næst Guds hjælp. Efter at have fået båden på ret kjøl og med stor forsigtighed vare komne op i den igjen - (For den, som ikke er det mindste søvant, kan det være nødvendigt at bemerke, at når en båd er ganske fyldt med vand, skal der ikke meget til for at den hvælver om, atter og atter. Man kan prøve det med en træskål, som er fyldt og flyder i vand.) - roede de med 4 årer næsten under vandet, da de af mangel på øsefad ikke kunde øse båden, et godt børseskud til en liden holme, Saltholmen, hvor de trak båden så meget op, at de fik den største del av søen ud af den. Med resten af sø i båden roede de derefter til gården Bø, hvorhen

Distriktslege/fiskerilege Ole Charles Chr. Eger (1837-1901), fotografert i Vågan omkring 1870.

de lykkelig ankom noget sent om aftenen.” (Sundt: På Havet, s. 127-128)

Samtaleemne?

Dette stoffet var kjent og antagelig samtale-emne i Christiania i 1864.

En av dem som kan ha hørt om ulykkene på havet, og sannsynligvis interessert seg for saken, var den 27 år gamle legestudenten, Ole Charles Christoffer Eger. Han var sønn av fogeden i Aker og dennes engelske hustru Helen, datter av den engelske generalkonsul. Ole Charles var antagelig en noe vilter og initiativrik herre. Kan han ha vært tilstede da Sundt la frem sine forskningsresultater i Christiania vinteren 1864?

Hilste han på den kjente samfunnsforskeren? Stilte han ham spørsmål om ulykker på sjøen? Var dette noe som inspirerte ham i hans videre livsgjerning som fiskerilege i Lofoten? Om dette vet man lite, men muligheten er tilstede. Uansett finnes det en påfallende overlapping.

Samme år, om sommeren, er kandidat Eger skipslege på dampfregatten "Kong Sverre" - også kjent som "Europas Skrekk". Fregatten var på hele 3.500 tonn, hadde 66 kanoner og en besetning på 600 mann.

Men hvor seilte det fryktinngydende skipet? Inn i Preussens brutale maktovergrep mot lille Danmark? Nei, ikke det. Eller kanskje Nordover langs kysten - til Lofoten? Nei, heller ikke det.

Det store skipet deltok bare i en eneste øvelse i Kattegat og Skagerak, med den unge legekandidaten ombord.

Nordlandsnetter

På en eller annen måte har den unge legekandidaten fått øye på væreierdatteren Thrine Normann fra Ørsnes. Når og hvor skjedde det med ham - som med så mange "søringer" gjennom tidene - at han ble bergtatt for livet av de nordlandske netters utgrunnelige mystikk?

Detaljene er ikke klare, men faktum er at Eger - etter praksis først i Marinen og deretter ved Fødselsklinikken - avla lege-eksamen i 1865, og straks begynner å kretse omkring Vågan, først som konstituert distriktslege i Hadsel 1865 og Brønø 1866.

Første beretning

Hans først medicinalberetning gjelder for Vesteraalens Lægedistrict 1865, innsendt 28/8 1866. Vesterålen, og særlig Hadsel, hadde på denne tiden en stor befolkningsvekst (Hovland, 1995) noe som bl. a. fremgår av fødselsoverskuddet som Eger nevner i sin beretning. Lægedistriktet omfatter hele fem prestegjeld,

nemlig Hadsel, Bø, Sortland, Øksnes og Dverberg. I hvert av prestegjeldene var det en "examineret" jordmor og seks autoriserte vaksinatorer. Dette var altså ingen liten jobb for en nyutdannet lege på 28 år. På 3 1/2 sider pluss et oversiktsskjema, rapporterer han bl. a. om ialt 156 døde fordelt på prestegjeld, ulike sykdommer med forløp og utfall, antall fødte (413), overskudd av fødte 257, samt 207 vaksinasjoner. Ialt 142 syke ble behandlet på fattigvesenets regning. I punkt nr. V, skriver han: Været var fra midten av august til årets utgang usedvanlig regn- og stormfullt. Dette var han berørt av når han skulle forflytte seg mellom stedene og ellers dra ut på sykebesøk i båt, drevet med seil eller årer - til alle døgnets og årets tider. På slutten skriver han: "To koner, respect. 39 og 40 år gamle, av bondestand, er døde i barselseng, 3-4 dager efter fødselen. Fem av mannkjønn ere omkomne på sjøen, et drengbarn i en brønn, tre av kvinnekjønn ved fall. To av mannkjønn har begått selvmord ved hengning i januar og desember måned, den ene i sinnsforvirring, den andre antagelig av næringsssorger."

For 1867, 1868 og 1869 kommer dr. Egers medicinalberetninger fra Lurøy hvor han også er konstituert distriktslege.

Fiskerilege

Vinteren 1867 finnes han som fiskerilege i Lofoten, med standkvarter i Vågan. I ettertid har det vært antydning at fiskerilegen først charmerte sin kommende svigermor - den legendariske Magdalene Dorthea Normann, født Lorch. For allerede den 14. mai 1867 står bryllupet i Vågan mellom dr. Eger og den 11 år yngre Thrine Normann. Hennes far er væreier Markus Normann og moren er Magdalena - det blomstrende handelsstedets ledende familie. Dermed blir den unge legen innlemmet i en av Nord-Norges mektigste og mest interessante slekter. Ikke lenge etter blir hans bror (senere byråsjef) Johan Alfred gift med Thrines søster Henriette.

Man aner svigermor Magdalenas medvirkning. Hun var kjent som en streng mor og en målbevisst væreierfrue.

Distriktslegestillingen i Øst-Lofoten var imidlertid ennå ikke ledig, og Ole Chr. Eger arbeidet et par år i Lurøy, hvor hans og Thrines første barn - datteren Helen, ble født og oppkalt etter sin farmor (som døde i barselseng, bare 35 år gammel da Ole var 13 år). Samtidig tjenestegjorde Eger som fiskerilege i Lofotesongene. Først i 1869 kom Eger til Vågan som distriktslege for Øst-Lofoten, og tillike overordnet fiskerilege.

Studiereise i Europa

Allerede om høsten i 1871 dro han på et helt års studiereise til Tyskland og Italia. Begge disse land gjennomgikk store omveltninger på denne tiden. Italia var blitt samlet til ett rike i 1861, og Tyskland i 1871 - med Preussens krig mot Frankrike og rikskansler Bismarcks kroning av Keiser Wilhelm I i Versailles.

Disse begivenheter kom dr. Eger nær innpå, samtidig som han besøkte og antagelig arbeidet ved flere av Europas beste sykehus på den tiden. Her lærte han det nyeste innen datidens legenvitenskap, og samlet kunnskaper som han bragte med seg tilbake til Øst-Lofoten, til beste for sine fastboende pasienter og de mange tusen tilreisende fiskere under vinterfiskeriene. Dessuten hentet han kulturelle impulser fra verdensbyer som Berlin og Roma, kanskje også Wien, som kom hans sambygdinger tilgode. Underlig nok ser det ut til at han ikke har etterlatt seg noe skriftlig om sine opplevelser og erfaringer. Det er et savn.

Etter hjemkomsten til Vågan på tidlighøsten i 1872 bygget han hus (den senere sorenskrivergården som nå er i kommunens eie), og anla urtehage - med frø og planter som han kan ha bragt med seg fra Tyskland og Italia. Han ble valgt til ordfører og arbeidet i Vågan til 1888. Dette var en turbulent tid i Norge, bl. a. politisk,

med opprettelse av politiske partier (Venstre) o.l. Noe kan tyde på at han med årene hadde fått uvenner i kommunen, og at han etterhvert anser sin misjon for avsluttet i Lofoten. Først flytter han og Thrine videre til Indre Fosen og fem år senere, i 1893, til Hof i Vestfold hvor han ble distriktslege. Her kjøpte de gården Østbye langt inne i skogen. Etter mannens plutselige død under en reise i 1901, bygget væreierdatteren fra Vågan et hus som hun kalte "Havblikk". Navnet røper trolig hennes lengsel etter barndommens rike på Ørsnes i Lofoten. Thrine døde i 1914.

Ordknapp lege

Dr. Eger var en ordknapp mann - i hvert fall i det skriftlige. Hans årlige medisinalberetninger til sentrale myndigheter, var håndskrevet på bare et par sider pluss det obligatoriske skjema over sykdommer. Her nevner han de vanligste tilfellene, hvorav bl. a. spedalske er oppsiktsvekkende. Alkoholbruk er ikke utbredt, skriver han, men derimot kaffedrikking - også blant små barn. Ulykker er oftest fall og slag med brudd som vanlig resultat. Man kan tenke seg hvilke smerter dette medførte. Legens hjelpemidler bl. a. til bedøvelse var sterkt begrenset.

Men dr. Egers årlige medicinalrapporter inneholder lite om ulykker på havet, deres årsaker og virkninger. Han melder om en rekke ulike sykdommer og deres forløp, samt om vaksinasjon av barn. Likevel skjuler det seg meget i de kortfattede beretningene om helsetilstanden blant den fastboende befolkningen og tusener av tilreisende fiskere.

Prioriterte pasientene

Dr. Egers ordknapphet, kan faktisk tenkes å bunne i en aversjon mot papirarbeid, ettersom departementet ved et par anledninger purrer på hans rapporter - eller detaljer (eksempelvis alder

Helt opp i 1950-årene ble akutt tannverk på feltet kurert ved resolutt uttrekning der og da. Gerhard Danielsen på "Snetind" av Tjeldsund hadde med seg enkelt verktøy som han hjalp sine kolleger med, uten bedøvelse og annet krims-krams. Bildet ble tatt mens Danielsen trekker garn på Lofothavet i 1959. (Foto: Mortensen, Lofotposten)

ved død) i dem - som han da sender inn opptil et år senere. Således sender han inn sin årsrapport for distriktet i 1875 først 20/5 77, og beretningen om "min virksomhed som Fiskeri- og Sygehuslæge under Vinterfisket 1875", først 4/4 78. I et brev datert Kabelvaag 4/12 78, skriver dr. Eger: "I Anledning af Hr. Amtmandens Skrivelse af 6te f. m tillader jeg mig at meddele, at jeg endnu ikke har set mig istand til at faa Medicinalberetningen færdig, men at den skal blive afsendt snarest muligt." Dette gjaldt antagelig årsmeldingen for 1877.

Men så må det fremholdes at den skjematisk oversikten over "Udenfor Sygehuset

behandlede Sygdomstilfælder af Fiskerilægen i Kabelvaag under Lofotfisket 1876" (fra 16. Januar til 14. April) omfatter hele 766 tilfeller, fordelt på 50 i januar, 356 i Februar, 300 i mars og 60 i april. Dette store antall synes å vise at legen prioriterte sine pasienter fremfor kontorarbeidet.

Ulykker blant fiskerne

Ved gjennomgang av de årlige medicinalberetningene i Riksarkivet, dukker det opp en rekke navn på leger som ser ut til å ha gjort tjeneste bare i fiskerisesongen, eksempelvis Nils Torgersen og T. Nannestad. Noen ser ut til å ha vært yngre leger bl. a. med militær grad, som trolig hadde fast stilling andre steder, eller som var iferd med å utdanne seg for slike. Dette fremgår bl. a. av at rapportene fra de midlertidige fiskerilegene ofte er datert Christiania, Bergen eller andre steder et par måneder etter at oppdraget er avsluttet. En kort periode som fiskerilege kan ha vært en verdifull erfaring for andre, mer permanente oppgaver. Dette vises bl. a. ved "Innberetning fra Lægen ved Storsildfisket i Nordlands Amt 1869/70 Corpslæge G. Koren af 19. Februar 1870".

I noen tilfeller har rapportene fra lokale områder - Skrova, Vågan, Henningsvær, Steine, Balstad, Reine - vært innsendt via den overordnede fiskerilegen (Dr. Eger) i Vågan, mens de i andre tilfeller er innsendt direkte til Amtmannen i Nordlands Amt i Bodø, for videresending til ekspedisjonssjefen for medicinalvesenet i Indredepartementet i Christiania (Oslo).

Ved gjennomgang av beretningene fra fiskerilegene i årene 1869-77, forsterkes inntrykket fra Eilert Sundts artikler, av at ulykker på havet først og fremst fremgår av prestenes rapporter. Her meldes det om døde fordelt på kjønn og årsak. Forlis hvor alle ble reddet, er det derimot vanskeligere å spore. Derfor er ulykenes forløp, årsaker og resultat antagelig som helhet et underrapportert emne.

Ikke minst fremheves dette ved at selve tittelen på beretningen, ofte lyder "Indberetning om Sundhedstilstanden i de vestlige Fiskevær under Lofotfisket 1873", med underrapporter fra dr. T. Nannestad i Henningsvær, dr. Nils Torgersen i Buksnes, dr. Poppe i Steine, og dr. Eger i Ørsnes. Tittel: "Fortegnelse over de udenfor Sygehuset behandlede Sygdomstilfælde blandt Fiskerne".

Forklaringen kan jo være at ulykker på havet vanligvis hadde bare to mulige utganger, død eller redning, og at dødsfall ble rapportert av presten, mens redning ikke var noe å snakke om, i hvertfall ikke offentlig.

Dramatisk liv

Men livet inneholdt mye dramatisk og tragedie, også på land. I en av sine årsrapporter forteller dr. Eger på et par linjer om en fisker som kom seilende i sin åpne båt for å hente legen. De reiser sammen i båten, og da de når hjemmet, har fiskeren vært underveis en uke i båten. Imens har pasienten - hans kone - ventet i angst og smerte. Barnet hun skal føde, har lagt seg i tverrleie, og kan ikke komme ut. Barnet er dødt og moren dør kort etter legens ankomst.

Dette viser hvor dramatisk livet kunne være, for noen få generasjoner siden. Og det viser hvilke enorme fremskritt legevitenskapen har gjort siden våre oldeforeldres dager.

Andre beretninger

Men ikke alle var like ordknappe. Således finnes det svært gode beskrivelser av fiskerilege-tjenesten i 1860-årene. Ingen ringere enn dr. Gerhard Henrik Armauer Hansen - som senere ble en av lægevitenskapens store pionerer, ved å forske seg frem til oppdagelsen av lepra-basillen - tjenestegjorde i 1868 som fiskerilege i Henningsvær.

Ikke bare etterlot han seg en åtte-siders, detaljert beretning til Amtmannen i Nordlands Amt,

datert Bergen 29/4 1868. Han skrev også en erindringsbok som utkom i 1910, og her gir han en levende skildring av fiskerilegens hverdag og pasientenes mange-artede plager. Også Armauer Hansen foretok en lengre studiereise til Tyskland, Østerrike og Italia, og hans beretning bidrar dermed til å kaste noe lys over dr. Egers.

Engasjert lege

Armauer Hansen var tydelig engasjert i fiskernes ve og vel, men det er sykdommer som er legens første prioritet. I notatet lister han først opp 10 ulike sykdomstilstander, omfanget, behandlingen og utfallet.

Han begynner med verkefing, som det forekommer omtrent to om dagen av. Dette er noe som særlig rammer linefiskerne, antagelig fordi de stakk seg på krokene under egning. Han beskriver også lungebetennelse, med to dødsfall. Sykdommen var jo dødelig inntil penicillin kom i bruk etter Den annen Verdenskrig. Av skader nevnes særlig forstrekninger i rygg og mage, bryst, skulder og nakke. Skjørbuk forekommer både blant de tilreisende fiskerne og lokalbefolkningen. Diaré og tannuttrekninger nevnes også. I annen del av rapporten tar han for seg de sanitære forhold, bl. a. avtreder, lufting i rorbuene etc. samt drikkevannssituasjonen, hvoretter han kommer med forslag til forbedringer, samt anbefaler opprettelse av et sykehus i Henningsvær.

Ulykker ser ikke ut til å ha vært i fiskerilegens fokus. Dette tar han imidlertid opp i sin erindringsbok mange år senere. I boken skriver han bl. a:

Reisen nordover

"Efter et aars tjeneste ved Rikshospitalet for jeg over Bergen til Lofoten for at fungere som fiskelæge ved torskefisket. Fra Bergen til Lofoten brukte jeg hele 21 dage, da dampskipet ("Nordstjærnen") brækket sin aksel ved Brønnø.

Fembøring i Båtmuseet på Bygdø, med styrevåle. (Foto: Atlantic Press AS)

Posten og jeg måtte videre, og vi leiet en listerbaat, hvor vi fik spændt en presenning over midtrummet, saa postmesteren og jeg hadde en lun kahyt aa sitte i.

Da vi kom i læ av landet, maatte vi til med aarerne, og det blev en tung og lang tur op til Sandnessjøen; her laa vi i to dage i østenvindstorm, og jeg fik det første indtryk av hvad storm vil si der nordpå.

Endelig kom dampskibet "Helgeland", den første lokalbaat i Nordland, og med den kom jeg til Bodø.

Til Bodø kom statens opsynsdamper i Lofoten, gamle "Ægir", og med "Ægir" for jeg da til Lofoten."

I Henningsvær

Videre skriver han bl. a.:

"I Lofoten var jeg stationert i Henningsvær, som dengang eiedes av Dreier. Dette var min første optræden som læge, og mange patienter hadde jeg, ti der fisket omtrent 6000 mand i Henningsvær. I begynnelsen blev jeg endel konfus; jeg begyndte med at eksaminere fiskerne som jeg i Kristiania hadde eksaminert patienterne paa Rikshospitalet, men det var mig umulig at faa greie paa hvad der feilte fiskerne

paa det vis; jeg fandt da paa at gaa hen og føle paa dem, og da fik jeg oplysning; jeg trodde naturligvis fra først av, at det var jeg som var en klodrian, men litt efter litt fandt jeg ut at det var fiskerne som var noksaa ubegripelige."

Og videre:

Læge-undersøkelsen "gik oftest slik for sig: fiskeren kom ind igjennom døren, og efter at ha set sig vel om spurte han: er det Di som er doktor? - Javel, hvad er det, som feiler dig? - Aa, je e saa syk!

- Hvorledes syk er du da? - Aa, de e saa reint bespottelig. - Det kan jeg nok forstaa, men du maa forklare mig litt nærmere hvorledes du har det.

- Aa, de e no saa reint bedrøvelig. - Svier det eller river det eller verker det? - Ja, de e saa reint bespottelig. - Hvor er det, du har det saa bespottelig? - Aa de e no gjennom al min krop, - Det er vel et steds mere enn et andet? - Nei de e da gjennom al min krop. - Er det mest i hue, bryst eller magen eller armene eller beinene du har det? - Det e da gjennom al min krop. Jamen, du må fortelle mig, hvorledes du har det gjennom al din krop. - De e saa reint bespottelig."

Og saaledes kunde jeg drive paa indtil 10 minutter, uten at faa anden besked, end at han var bespottelig og bedrøvelig syk i al sin krop.

En av de første dage jeg var der, gjorde jeg forresten en heldig kur, som gav mig meget ry. Der kom en fisker som jeg gav amerikansk olje."

Dagen etter gikk doktoren på kaien da han hørte en fisker si: - Han Svein va no saa bedrøvelig syk igaar, aa han fekk noe a doktoren, saa itte smagte nonting (amerikansk olje), men han brækte seg saa bespottelig, og jamen e han frisk igjen idag."

I det hele tatt ser det ut til at fiskerilegens viktigste hjelpemidler var amerikansk olje og opiumsdråper. Ellers bemerker dr. Armauer Hansen at i dårlig vær med landligge hadde fiskerne bare to former for underholdning. Det ene var kirken og det andre var å gå til doktoren.

Nordlandsbåter seiler ut fra Kabelvåg under kyststevnet i 1998. Foto: Kjell Ove Storvik.

"Et Herlig syn"

"Jeg vet neppe jeg har set et herligere syn end naar hele fiskeflaaten en solskinsdag satte til havs for bidevind. Nordlandsbaaten har jo en sjelden elegant form, og saa alle de store raaseil solbeskinnet; det var pragtfuldt, og den dag forstod jeg hvorfor Sigurd Jorsalfar ventet til han kunne seile i bidevind op til Konstantinopel." Og videre:

"Mens nordlendingen trekker sig langsomt avsted paa landjorden, er han en ganske anden mand i baaten, der er han kvik og rask; det er likesom han først er sig selv i baaten, men flinke sjøfolk er dog neppe mere end mindsteparten; heri gav Dreier (som selv hadde vært fisker og en dyktrig seiler) mig ret. "Dem er ræd, doktor, naar der kommer en brækskavl, holder dem

unda og faar hele baaten fuld av vatn, som de da maa seile ut av'n igjen, istedetfor at ta sjøen like paa halsen, da faar dem like mye vind som vatn i baaten".

"Jeg har i det hele paa mine reiser fundet at det er ydelig faa der seiler med raaseil, som er flinke seilere. - Det viste seg også en stormdag at der var mange feige og daarlige sjøfolk. Det var en storm som jeg ikke har oplevet maken til. Det blæste henimot middag voldsomt fra syd til sydvest, og satte op en vældig sjø; saa blev det med et stille, og mesteparten av fiskerne lot seg narre herav til at reise paa sjøen; om nogen timer kom da nordvesten som sluppet ut av en sæk, og saa voldsomt at der paa utsatte steder var umulig at staa paa sine ben; man maatte krype, hvis man vilde frem. Et par hundre mand satte livet til den dag; de som kunde seile, klarte

sig op til Øst-Lofoten, men mesteparten satte sig rundt masten og sang salmer, men det hjalp dem ikke fra døden.”

Nordlandsbåten

Men, hva var det med nordlandsbåten?

Interesserte kan ennå idag se og beundre velholdte eksemplarer av ulike typer av nordlandsbåter bl. a. på Lofotmuseet i Vågan og Båtmuseet på Bygdønes i Oslo. Man vil her kunne se at eksempelvis fembøringen kan ha minst to ulike styre-anordninger som - hver på sin måte - kan ha hatt betydning for båtenes sjødyktighet og dermed havariene. Dersom rorkulten gikk 4-5 meter rett over taket på løftingen akter i båten, ville det gi liten svingradius på roret (kanskje bare ca. 20-30 grader fra båtens midtlinje). Dette kan ha vært til ulempe når båten med sjøen aktenifra kom på tvers oppå båren, bølgebrytningen. (Dette er kjent av alle som har stått til rors på mindre fartøyer med og uten motorkraft.)

Fembøringene på Båtmuseet i Oslo og på Lofotmuseet er utstyrt med en rorkult som har et fleksibelt ledd (“styrevål(e)”) utenbords på styrbord side. Denne anordningen er forbausende spinkel, og tilsynelatende lite robust i sjøen. Roret er i seg selv bemerkelsesverdig lite, og ser ved et enkelt øyekast ut til å ha gitt liten mulighet for aktiv styring, særlig i opprørt sjø. Takket være disse museene kan interesserte kombinere lesningen av samtidig litteratur som bl. a. Johan Bojers “Siste Viking” og Sundts beretninger, med detaljerte selvstudier av fartøylene.

Forklaringer?

Kan noe av forklaringen på Nordlandsbåtens forlis kanskje være rorets begrensede svingradius i kombinasjon med det som væreier Dreyer påpekte om tendensen til å styre unna været? Kan forklaringen være, slik som det beskrives, at den smale Nordlandsbåten hadde en tendens

til å komme på tvers oppå båren (som beskrevet i beretningen om forliset på Østhavet) slik at den kantret i neste bølge? Kan det tenkes at roret var for lite og faktisk ikke riktig konstruert for virkelig å “styre” fartøyet med råseil, i sterk vind og krapp sjø? Var det denne svakhet som ga den vakre Nordlandsbåten et kanskje uforstått rykte som dårlig sjøbåt?

Dette er hypoteser som får bli stående åpne så lenge.

Så sent som hundre år senere - i 1950-årene - er fortsatt drukning en vanlig dødsårsak i fiskeflåten. I en notis i Lofotposten (22/1 1959) står det om en slik ulykke:

Dramatisk redning på Kamøyfjorden

Fisker falt overbord, men ble berget av kameratene i siste øyeblikk.

Fra Lofotpostens Hammerfest-kontor:

En mann i 30-årene falt onsdag overbord fra m/k “Orian” av Nordvågen under fiske på Kamøyfjorden. Mannskapet var i ferd med å sette garn da en av karene ble sittende fast i “broka” med foten. Før ulykken kunne avverges var han fulgt med ned på 25 favner. Karene som var igjen på “Orian” arbeidet febrilsk for å få kameraten opp, og fikk ham snart inn over rekken igjen og bar ham ned i lugaren. Han hadde da vært under i mer enn fem minutter og var bevisstløs. Ingen av mannskapet på “Orian” hadde lært kunstig opplivning, men en av dem forteller at de antok de burde legge den druknede på maven. En av mannskapet på en annen båt som kom til hadde nylig gjennomgått et kurs, og han satte straks igang med opplivningsforsøk mens “Orian” gikk for full fart mot Honningsvåg hvor pasienten som i mellomtiden var kommet

til bevissthet, ble innlagt på sykestuen. Onsdag ettermiddag ble det opplyst at han etter forholdene befant seg vel, men at han, som rimelig kan være, var litt slapp etter dukkert i Ishavet. (MSM)

Reddet ved tilfeldighet

Det var således en ren tilfeldighet at han ble lagt på magen, og det reddet livet hans. På den tiden var det få fiskere som kunne svømme. Vannet var jo for det meste for kaldt til å bade i, og svømmehaller kom først i 1960 og 70-årene. Kunstig opplivning var nesten ukjent da Svolve Røde Kors Hjelpekorps - under ledelse av brødrene Bjarne og Gunnar Bremnes - satte igang kurs for fiskere våren 1959, i samarbeid med daværende fiskerilege Fiane og med stor suksess.

I vår tid omkommer ennå folk på sjøen, men nå av andre årsaker - ialt 65 menneskeliv på seks år omkring siste århundreskifte, bl. a. ved fall og ikke ved drukning, ifølge nyhetene. Ikke desto mindre er det ennå mulig å falle i vannet fra fiskebåt i havn, noe som tall fra Svolve bærer bud om.

Mange faktorer

Mange faktorer spiller inn ved ulykker på havet, eller sikkerhet på sjøen, om man vil si det slik.

Værvarsel, kartverk, båtkonstruksjon - (inkl. styring og fremdrift), sjømannsskap, svømmedyktighet, elementær førstehjelp, inkludert kunstig opplivning av druknede (lært i militær førstegangstjeneste?), privat (Norsk Selskab til Skibbrudnes Redning) eller offentlig (Kystvakten) redningstjeneste basert på bl. a. sjømannskap, materiell, sikkert samband og presise, forståelige meldinger er bare noen av de mange faktorer som spiller sammen i en effektiv

redningstjeneste på sjøen.

Det mektige, uutgrunnelige havet består som en evig utfordring.

Litteratur:

Bain, Morten H.: “I hine haarde dage”. Lurøy kulturstyre 1979.

Bojer, Johan: Den siste Viking

Christoffersen, H. O: Eilert Sundt - En dikter i kjendsgjæringer, Gyldendal Norsk Forlag, 1962.

Eger, Ole Charles Christoffer: Medicinalberetninger, div. for årene 1865 - 1877. (Riksarkivet).

Hansen, Gerhard Henrik Armauer: Notat til Herr Amtmanden i Nordlands Amt, datert Bergen 29/4/68 (Riksarkivet).

Hansen, Gerhard Henrik Armauer: Livserindringer og betragtninger, Aschehoug & Co. Kristiania, 1910.

Hovland, Edgar: De bygde landet, Hadsel Kommune, 1995.

Mortensen, Mauritz Sundt: Eilert Sundt som selvmordsforsker, Suicidologi, nr. 1/1998.

Stenseth, Bodil: Eilert Sundt og det Norge han fant, Gyldendal, Oslo, 2000.

Sundt, Eilert: Om dødeligheten i Norge, 1855, Ny utgave, Gyldendal, 1975.

Sundt, Eilert: På Havet, 1864, Ny utgave, Gyldendal, 1975.